

ծու կամ խառնակ կրլայ . վասն զի սալորի հիւթը անոր հետ կրխառնեն , կեփեն , ու երբեմն անանկ կըշաղուեն որ շինծու ըլլալը ամենեին չիմացուիր :

Եւոր միջուկը բժշկութեան մէջ շատ կըբանի իբրեւ զովացուցիչ գեղ . բայց թէ որ սովորական չափէն աւելի գործածուի՝ թուլցնող կըլլայ : Եւ գիպտացիք ու Բարեյուսոյ գլխոյն բնակիչները կերակրեղէնի մէջ ալ կըգործածեն աս պտուղը համեմի տեղ . իսկ Բիւրիկէի ներսերը ճամբորդներուն մեծ պաշարն է ասիկայ . վասն զի քիչ մը ջրով կըհարեն ու կըխմեն , և ան տաք երկիրներուն մէջ խիստ աղէկ կըզովանան :

Ս ար :

ՍԱՐԴԸ իր հոտին և տեսքին ազնուութեանը համար՝ հին ատենէն՝ ի վեր ծաղկանց թագաւոր ըսուած է , և թագաւորական անուանը հետ կարծես թէ պատիւն ալ առած է ամէն տեղ : Եւ մէնուն զուարճութեան պատճառ մը ըլլալուն համար , ամէն երկրի մէջ ալ վարդը կըբուսնի . բայց թէ որ մէկը ուզէ վարդին բուն հայրենիք մը տալ , պէտք է փնտռէ թէ ո՞ւր կըբուսնի անանկ վարդ մը որ կարենայ վարդերու վարդ ըսուիլ . դառնայ ուրեմն մեր ընթերցողը իր հայրենիքին վրայ նայի , Կովկաս լեռներուն քով կըգտնէ ան վարդը որ հարիւր կտոր ծիրանիով պատած՝ հարիւրաթերթ կըսուի , և քան զամէն վարդ յարգի է : Հայաստանի ու պարսկաստանի սահմաններուն մէջ ծառի պէս կըբարձրանայ շատ աղուոր ճերմակ վարդ՝ քիչ մը դեղնագոյն տերեւներով : Եւորեստանի աւերակներուն մէջ Բամասկոսի գեղեցիկ վարդը կարծես թէ դեռ ան հինցած աշ-

խարհքին նորութիւն մը կուտայ իր դալարութեամբ : Փոքր Եսիայի մէջ կերենայ դեղնակարմիր վարդը . հընդհաստան , Ղափոն , Բոյինչին , Չինու երկիրը , Եւրոպա , Բիւրիկէ , Եւմերիկա , մէկ խօսքով՝ աշխարհքիս ամէն կողմերը և ամէն կլիմաներուն մէջ աս ազնիւ ծաղիկը կայ զանազան յատկութիւններով , գոյներով ու հոտերով :

Սարդին անթիւ տեսակները կարգի մը մտցնելու համար , բնախօսները իրեք մեծ ցեղ կըբաժնեն . առաջին՝ Սարգատերեւ ըսուած՝ դեղին վարդը . երկրորդ , Սութեա վարդը՝ որ կարմրէ ու դեղինէ խառնած թաւիշի՝ նման է , ու մէկ քանի տեսակ ունի . երրորդ , Օ անազանեալ վարդ , որուն տակը կերթան ամէն վարդեր 12 տեսակ բաժնուած , ամէն մէկ տեսակն ալ ուրիշ տեսակներ , անոնք ալ երրորդական տեսակներ , և այլն :

Եւսկէտ և ամէն երկիր ալ վարդ կըգտնուի , բայց կակուղ ու մշակած գետինը աւելի առաջ կուգայ : Սարդը շատցնել կըլլայ կամ հունտով , որ հասունցած ատեննին ժողվելու ցանելու է . կամ ճիւղ բաժնելով , որ աշնան մէջ ընելու է . կամ տաշտաթաղ ընելով ու ճիւղը կտրելով և զգուշութեամբ մեծցնելով :

Եւսկին հոտաւէտ թերթերը ամէն ալ մէկմէկու նման են , և հինկէն պակաս թերթ ունեցող վարդ չըլլար . հինգ թերթ ունեցողը պարզ վարդ կըսուի , անկէ աւելին բարդ :

Սարդին առողջարար ուժը հին ատենէն ճանչցուած է : Իր թերթերուն ջուրը շատ բաղադրութեանց մէջ կըմտնէ , ասանկ ալ իր պտուղը , անուշը , քացախը , և անուշահոտեղը : Եւ եղը հանելը ցքահան գործիքէն՝ զատ՝ դիւրին կերպով մըն ալ կըլլայ . այսինքն վերի դին լայն՝ վարի դին նեղ ու ապիկած՝ հողէ ամանի մը

1 Վալի ֆիւլի :

1 Գափիքի :

2 Եւսկէտ :

3 Գափիքի :

4 Իսպի :

5 Սուր :

բերանը երկու կտաւի մէջ դիր վարդին թերթերը, ու մետաղէ թիթեղով մը ծածկէ. աս թիթեղին վրայ մոխիր լեցուր և կրակ դիր. տաքութենէն վարդին ջուրը կը քամուի, ամանին տակը կիջնայ. բայց լմննալուն պէս պէտք չէ բանալ, հապա կրակը մարել, ու թողուլ որ ինքն իրեն պաղի. միայն թէ աս կերպով ելած հիւթը՝ մէկալին պէս զուտ չըլլար: Վանք վարդին վրայ եղած բանասիրական գիտելիքներուն:

Հին բանաստեղծները ամէն աղէկ բանի զարմանալի սկիզբ մը տալ ուզելով, վարդին համար ալ ըսին՝ թէ առաջ տփգոյն ծաղիկ մըն էր, վերջը չեմ գիտեր որ չաստուածին արիւնէն առեր է իր կարմրութիւնը: Լէւել ախորժելի կըլլար մեզի, թէ որ մէկը ըսէր՝ թէ արարչութեան չորրորդ օրը երբոր Կտուծոյ հրամանովը յանկարծ արեւը բռնկեցաւ, արշալուսէն դուրս ցաթկած առջի կրակի գունով Զառափայթը զարկաւ Բիւրակնեան լեռներուն նոր բացուած վարդերուն վրայ, ու մնաց: Բնուանը համար յայտնի է որ գրեթէ բոլոր եւրոպացիք մէկ անուն մը կուտան. Զոյնք բոֆոն կըսեն վարդին, լատինք բոֆա, ուրիշներն ալ ասոնց նման. պարսիկները Վէրֆ ալ կըսեն, որ անտարակոյս մեր վարդ բառէն առնուած կերեայ. ասոր մէկ պատճառն ալ աս կըսեպեմ որ մէկ հին ազգ մը չկայ որ մեր ազգին պէս վարդէն առած այնչափ յատուկ անուններ ունենայ մարդու. ինչպէս Վարդ, Վարդգէս, Վարդան, Վարդուհի, Վարդիկ, Վարդուկ, Վարդանոյշ, Վարդենի կամ Վարդենիկ, և այլն. և տեղւոյ անուններ, ինչպէս Վարդգլուխ, Վարդահեր աւան, և այլն: Բայց աս տեսակ բառերուն մէջ ամէնէն աւելի նշանաւոր է Վարդավառ բառը ու անոր հանդէսը:

Եւ վարդավառի հանդէսը մեր ազգին հետ մէկտեղ սկսած կըսեպուի. վասն զի շատ հաւանական է

որ՝ Եւրոպայի ջրհեղեղէն ազատելուն ու տապանէն ելելուն յիշատակը պահելու համար, մեր առջի նահապետները հանդէս մը հաստատած են տարուէ տարի նաւասարդ ամսոյն սկիզբը ընելու, որ՝ Եւրոպայ տապանէն ելած ատենն էր. աս հանդէսը կրնէին ջրի խաղերով, աղանիներ թուցնելով. ինչպէս ինչուան հիմա աս սովորութիւնը մնացած է ազգերնուս մէջ. ասոնց հետ մէկտեղ անշուշտ վարդն ալ կըմտնէր ան հանդիսին մէջ: Պատմութենէն յայտնի է որ Վարդգէս իշխանը, որ մեր Եւրոպայի թաւալորին քեռայրն էր, Եւրոպայի և Տարոն գաւառին սահմանները՝ Եւրոպայի ըսուած քաղաքը նորէն շտկեց ու անունը Վարդգէսի աւան դրաւ. անկէ 700 տարիի մը չափ ետեւ ան տեղին մօտ շինուեցաւ Եւրոպայի քաղաքը և Բաղուանը, ուր մեր ազգին մեծ կուստունը կար, և հոն կանգնած էր Եւրոպայի ոսկիէ արծաճը՝ որուն վարդ կրնձայէին. ասկէ զատ քիչ մը վերջն ալ Վարդալ թաւալորին Վարդգէսին՝ աւանը նոր քաղաք շինեց ու անունը Վարդալապատ դրաւ. և իր հօրեղայրը Վաթան քրմապետ՝ հոն թաղուած ըլլալով, հրամայեց որ ամէն տարի նաւասարդի առջի օրը հոն կատարուի Եւրոպայի բեր տօնը, քիչ նոր տարիի հանդէսը:

Վեր սուրբ Եւրոպայիչը կուստունները փլցնելու ատեն, ան հեթանոսական տօնին հանդէսները փոխեց Քրիստոսի այլակերպութեան տօնին, որ նաւասարդ ամսուն մէջ կիյնար ան ատենը. անոր համար ինչուան հիմա վարդավառ կըսուի աս տօնը: Եւրոպայի մեծ տօն է վարդավառը ազգերնուս մէջ, որ իրեն համար մէկալ չորս գլխաւոր տօներն ալ հաղաւար ըսուեցան. որովհետեւ վարդավառը տաղաւարաց տօն ալ կըսուէր: Իսկ ան սովորութիւնն որ Վաթանայ գերեզմանին տեղը կըկատարէին ամանորաբեր հանդէսը,

վարդավառի տօն փոխուելէն վերջն ալ հոն մնաց, և ինչուան ութերորդ դարուն մէջ կըլիշուի որ ամէն քաղքը ներէ հայեր իրենց կաթողիկոսովը հոն կերթային այլակերպութեան տօնը տօնելու:

Սրիշ արեւելոց մէջ ալ ինչուան հիմա վարդը իր հին պատիւը պահած է, ինչպէս իրենց երգերէն ալ կիմացուի: Բըւմտեանք ալ անոնցմէ վար չեն մնացեր. և որովհետեւ ամէն ազնիւ բան խորհրդաւոր ալ կըսեպուի, (Յոյք խորհրդոց չաստուածոյն նուիրեր էին վարդը. ասանկ ալ ատենով հիւսիսային ազգաց մէջ սովորուի է եղեր որ մեծ հարկիքներու մէջ վարդ մը կըդնեն եղեր մէջտեղը, իմացընելու համար թէ հոս տեղի խօսակցութիւնները հոս պիտի մնան: Հին հռոմայեցիք՝ որ կայսերաց ատեն զեղիութիւնը արուեստ մը դարձուցեր էին՝ շատ հոգով կըդարմանէին վարդը, ու ատենէ դուրս ալ կըհասցընէին որ ամէն տօնի ատեն վարդ գտնուի: Հռոմայ պապերն ալ մեծասաներորդ դարէն ՚ի վեր սովորութիւն ըրեր են ոսկիէ վարդենի մը օրհնելու, ու մեծ մարդկանց ընծայ խաւրելու, որ շատ պատիւ է ընդունողին: Հիմակուան սրբազան պապը քանի մը տարի առաջ ասանկ վարդ մը խրկեց Սենետիկ քաղքին ընծայ:

Սեծն Սարդոս ասկէ հազար տարի առաջ հրաման հաներ է վարդենիները մշակելու և լաւ հոգալու. անկէ շատ վերջն ալ սովորութիւն էր որ Վաղղիայի թագաւորազունները գարնան մէջ ատենակալներուն վարդ կընծայէին, ատենաներն ալ վարդով կըզարդարուէին:

Եթիւ բանաստեղծներէ զատ շատ բնախօսներ ալ մասնաւոր գրուածքներ թողուցեր են վարդի վրայ, որոնք յիշելը երկայն կըլլայ. աս բանաստեղծները և զուարճախօսները շատ նմանութիւններ կուտան վարդին և իր զանազան վիճակին, ինչպէս շնորհք,

լուութիւն, առաքինութիւն, կեանք, մանկութիւն, և այլն: Հոս յիշենք միայն ան գեղեցիկ տապանագիրը որ Սալէրպ բանաստեղծը տղու մը գերեզմանի վրայ գրեր է.

Էտես զարե աշխարհիս
Որոյ բարիք ընդ հուպ փոխին ՚ի չարիս.
Վարդ էր, եհատ փոյթ ըզվարդին տապարէս,
Եւ գերիկուն իւր չետես:

Եւ տապանագիրը նոր իմաստ մըն ալ կուտայ մեզի, թէ վարդը ամէն հանդէսի մէջ մտնելով, իր թերթերուն վրայ գրած՝ շնորհքի և ունայնութեան խրատներ տալէն վերջը, շատ հեղ գերեզմանի մը գլուխ տընկուած կըլլայ, ու կարթնցընէ մըտքերնու մէջ մեռնողին կարճ կեանքը, տնկողին գութը, ու չանցնելու գարունի մը փափաքելի յիշատակը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐՈՐԴՈՐԹԻՒՆ

() Գոստոս ամսուն մէջ երկրագործին պարտիւպանին ընելիքը:

ԵՄԱՌՈՒՆ Երկրորդ ամիսն է օգոստոսը. և թէպէտ հիմա արեւը վար իջած կըլլայ, բայց շատ անգամ սառտիկ տաք կընէ աս ամսուս մէջ, մանաւանդ երբոր երկինքը պարզ ըլլայ ու անձրև ալ չգայ: Բըւմտիքները հընձելէն ետքը պէտք է ան արտերուն մէջ աղբ, կիր, մոխիր ու կաւիճ խառնել. վերջապէս անանկ պատրաստել արտերը որ մէջը կարենայ ցանուիլ այլևայլ ընդեղէններ: Ստաւին հունտը թէ որ առնել կուզես՝ պէտք է թողուս որ աղէկ մը հասուննայ ու չորնայ. իսկ եթէ թերերը կուզես առնել կտաւի համար, ան ատեն պէտք է տերեւները դեղնիլ սկսելուն պէս հնձես. թէ որ կուզես որ թերերը շատ բարակ ըլլան, պէտք է ծա-